

האחריות לזכור לזכור באחריות

התכנסות ליום השואה

כתיבה ועריכה:

מיכל גוברין

עורך משנה:

רני יגר

עיבוד מהדורה לנוער:

עמית אלון

צוות כתיבה:

מלי אייזנברג, תמר אלעד-אפלבוים, מרים בן-דוד, ליאור חן,

מנדי כהנא, רון מרגולין, אהרון שטרן

מכון שאלום הרטמן
SHALOM HARTMAN
INSTITUTE

מחלקת הטקסים

חלק ראשון:
האחריות לזכור

חלק שני:
לזכור באחריות

"מה נשתנה"

התכנסנו כולנו ביחד כדי לזכור את השואה. התכנסנו כאן, במדינת ישראל, ועכשיו, במאה העשרים ואחת. ההתכנסות אינה טקס זיכרון. במה שונה ההתכנסות מהטקס? בטקס מביט הקהל בבמה ואילו בהתכנסות, אנו יושבים במעגל ומביטים אלו באלו. בטקס הזיכרון, המשתתפים הפעילים נמצאים על הבמה ואילו בהתכנסות כולנו משתתפים פעילים; כולנו קוראים, כולנו שרים וכולנו משתתפים בחלקים השונים. בטקס קורא בכל פעם אדם אחר ואילו חלקים מהגדת ההתכנסות נקרא כולנו יחד. בטקס קוראים ושרים ובהתכנסות נוסף מעשה נוסף: נשתוק יחד. בטקס אנו מקשיבים ומתרגשים. בהתכנסות כולנו נציג את עצמנו ואת מקום המוצא של משפחתנו וביחד נדליק נרות לזכר קרובינו, קרבנות השואה או שורדים, מאוימים או עקורים, ונזכיר את שמות הקרובים לליבנו. טקס אינו מאפשר הבעת דעה אישית. בהתכנסות נדון ונביע תחושות ומחשבות.

שירה משותפת

כל העולם כולו גשר צר מאוד והעיקר לא לפחד כלל

קריין 1

נזכור בהתכנסות זו את השואה בה אבד שלישי מהעם היהודי, שישה מיליון נשים, גברים וילדים.

נזכור את גזרת המוות שנגזרה על כל יהודי וכל אחר באשר הוא. כולנו ניצולי הגזירה. נספר על קהילות היהודים שנדדו ונעקרו, ממזרח וממערב, מאירופה ומארצות ערב. נאמר קינה על הנספים, גדליק נר לזכרם. נביט ברוע, ומולו נעלה את מסירות הנפש של הלוחמים ואת המאבק לשמירה על צלם האדם בקרב נשים גברים וילדים ובקרב חסידי אומות העולם.

נהלל את ניצולי השואה ואת העקורים מביתם על גבורתם לבחור בחיים. נשאל את עצמנו שאלות על חיינו כאן, היום, במדינת ישראל ואיך נזכור באחריות. נושיט יד זה לזה ונקום.

זימון - הזמנה

נקרא בקול רם, כל אחד לעצמו, נשמור על קול היחיד בתוך היחד

לא היינו שם. לא עברנו, לא חוינו, ועם זאת – רוצים אנו לקבל על עצמנו את האחריות לזכור, ולזכור באחריות. וגם אם אין לי מלים, וגם אם יש לך מעט, גם אם אני רחוק, וגם אם אני קרובה, וגם אם אנחנו שוכים, וגם אם איננו מרגישים שום שיכות – נתכנס אל תוך עצמנו, נתכנס בינינו, ננסה להכניס ביחד, אנחנו פה היום.

קריין 2

אם נוכחים בהתכנסות ניצולי שואה או בני משפחתם, יזמנו הם לקרוא את המנשר.

באוזנינו קריאתם של הניצולים:

"אנחנו דור ניצולי השואה הולכים ומתמעטים. בעוד שנים לא רבות לא יהיה עוד על כדור הארץ אדם שיוכל להעיד: 'אני זוכר את מה שאירע בשואה'. יוותרו רק ספרי זיכרונות ומחקר, תמונות וסרטים, ועדויות ניצולים. או אז יהפוך זיכרון השואה מגורל כפוי, החתום בבשרנו ובנשמתנו, ליעוד היסטורי שעל האנושות ועל הדורות הבאים לשאת באחריות לצקת בו תוכן ומהות..."

(מתוך מנשר 'ניצולי השואה')

כתבו: צבי גיל, ראול טייטלבוים, ישראל גוטמ ואבנר שלו.

אניית המעפילים "אקסודוס" (יציאת אירופה תש"ז) לאחר שנתפסה על ידי חיל הים הבריטי

קריין 3

קולות הזוכרים

תפילות, עצרות וטקסי זיכרון נערכו בעיצומה של השואה. מסורת הזיכרון נמשכת עד היום; אנו חוליה בשרשרת.

"חסרה אני מילים, אבל מוכרחה אני לכתוב, מוכרחה, רוצה אני לבקשכם שלא תשכחו את המתים. רוצה אני להתחנן בפניכם ולבקשכם בכל לשון של בקשה שתנקמו את נקמתנו." "רוצה אני שתקימו יד לנו - מצבה שתגיע עד השמים, ציון שיִראה אותנו העולם כולו - פסל לא משיש ולא מאבן, אלא ממעשים טובים, כי מאמינה אני באמונה שלמה, שרק מצבה כזאת עשויה להבטיח לכם ולילדכם עתיד טוב יותר."

דברים שכתבה דוניה רוזן ביומנה בשנת 1943. דוניה הייתה נערה בת שתיים עשרה בפולין. משפחתה נרצחה כולה בשואה, והיא הסתתרה לבדה ביער. חייה ניצלו בזכותה של אישה פולניה. את יומנה כתבה במחבוא, בעזרת בדל עיפרון ופיסות נייר. לאחר השואה עלתה דוניה לישראל וניהלה את המחלקה לחסידי אומות העולם ביד ושם.

החובע היהודי בפאריס, 1933.

קריין 4

אלה אזכרה

אזכרה את היהודים בתפוצותיהם
 ובקהלותיהם,
 ממוזרח וממערב,
 מאירופה, מחופי הים התיכון
 ומארצות ערב,
 שהשמדו או שנעקרו ממקומם,
 ואת הקהלות והיהודים שעמדו
 לצד אחיהם
 בימות החרבן.

הצעה:
 כאן ישירו המשתתפים שיר או פיוט המזכירים את
 קהילות היהודים לפני החורבן והגירוש.

הפעלה

המשתתפים מוזמנים להציג את עצמם
 בשמם ולאמר את שמות הקהילות וארצות
 המוצא של משפחותיהם.

קריין 5

 קינה: על אלה אני בוכיה

וגם אם אין לי מלים וגם אם יש לך מעט
ננסה לבטא

את הרצח הגדול שידיעה האנושות.
נזכיר בשתיקתנו רק מעט מים היסורים,
את מזה שמעבר לכל שפה.

קריין 6

על אלה אני בוכיה:	על פתי כנסת שנתצו,
על הורים שנרצחו,	על עם שלם שחייו נרמסו.
על אחים, אחיות,	על אלה אני בוכיה:
על ילדים שחלמו.	על אדם, עולמו וסודו,
על אלה אני בוכיה:	על אדם ואהבותיו, יאושיו וחלמו,
על בית שחרב,	על אדם ותלמודו, מעשיו וכאבו,
על שכנים שבגדו,	על אדם וזכרונותיו, כעסו וצחוקו,
על רחוב שממנו גרשו,	על אדם וחייו.

קריין 9

חיון חיון

"ריכזו את כל היהודים, ולקחו אותם לאזור ג'אדו, שזה נמצא למעלה מאלף קילומטרים מאיתנו. נסענו במשאיות עמוסות עד אפס מקום. לקח שבוע ימים. לברוח אף אחד לא רוצה, לאן תברח במדבר? ליוו אותנו איטלקים וגרמנים. כשנכנסו דבר ראשון עשו די-די-טי. הכניסו אותנו ערומים לגמרי. ואצלנו זה היה דבר גנאי כזה, שילד יהיה ערום על יד אבא שלו ורואה את אבא שלו ערום. היו צריפים של מחנה צבא, והכניסו אנשים שמה. לפי גודל המשפחה ככה וככה סנטימטרים רצפה. ושמיכה בין משפחה למשפחה, וככה היו ארבעה טורים. היה רעב גדול. היגינה מתחת לאפס. ומחלות איומות. המוות היה יותר טוב מאשר חיים."

עדותו של חיון חיון שנולד בלוב. כשהיה בן תשע גורש מביתו ונשלח עם משפחתו ויהודי האזור למחנה ג'אדו. תנאי המחיה במחנה היו קשים וכחמישית מהיהודים שבמחנה מתו מרעב, מחלות ועינויים.

הפעלה

המשתתפים יזכירו שמות של קרובים או של דמויות משמעותיות להם שנספו בשואה או ששרדו, יזכירו שמות של בני משפחה שנעקרו - וידליקו נר זכרון.

השתיקה היא זמן של התכנסות עצמית. כל אחד ואחת עם מחשבותיו, רגשותיו פחדיו ותקוותיו.

נסים את הקינה בשתיקה

קריאה משותפת

קריין 11

נִסְפָּר גַּם בְּדִיחוֹת שְׂרוּחוֹ בְּאוֹתָם
יָמִים וְנוֹעְדוּ לְסִיעַ בְּעֵמִידָה מוֹל פְּנֵי
הָרֹעַ וּבְהִלְעָגָתוֹ.

היטלר הזועם מבקש שהאדם האחראי לבדיחות עליו יובא לפניו. כמה שבועות לאחר מכן מביא שוטר את קאופמן היהודי בפני היטלר.
מה שמך? שואל היטלר.
"קאופמן".

"אתה אחראי לבדיחה עלי ועל החזיר?"
"כן".

"ועל הבדיחה שביום שאני אמות יהיה חג ליהודים?"
"כן, גם זו שלי".

"ומה עם הבדיחה על היהודי שבא אלי במועל יד כדי להגיד לי שהטינוף אצלי כבר הגיע עד כאן?"
"כן, גם זו שלי".

"איך אתה מעז לספר את הבדיחות הללו? אתה לא יודע מי אני? אני הפירר של הרייך השלישי, המנהיג של מליוני גרמנים!"
"לבדיחה הזו אני לא אחראי".

נִישֵׁיר מִבֶּט אֶל תְּהוֹם הָרֹעַ הָאָנוּשִׁי,
אִז וְעַתָּה.

עֲבָדָה: בְּאַבְחוֹן פְּסִיכִיאָטְרִי שֶׁנַּעֲשֶׂה
לְאָנָשֵׁי הַיְחִידוֹת הַנְּאֻצִּיּוֹת שֶׁתִּפְקִידוֹן
הָיָה לִירוֹת בִּיהוּדִים בְּבוֹרוֹת,
בְּמִסְגֵּרַת מִשְׁפָּטֵי גִירָנְבֵּרְג, כָּל
הַנְּבִדָקִים נִמְצָאוּ נוֹרְמָלִים.

וְנִזְכָּר אֶת כּוֹחוֹ שֶׁל הָרֹעַ לְהִלֵּךְ אִימִים
וְקֶסֶם, אִז וְעַתָּה, וְאֶת כּוֹחוֹ לְחַדּוֹר
לְנַפְשֵׁנוּ, לְעֵתִים מִבְּלִי שְׁנָשִׁים לֵב.

קריין 10

כָּל שֵׁישׁ לְדַעַת
עַל אֲדוּלְפֵי אֵיכָסָן / לאונרד כהן

עֵינַיִם... בִּינוּנוֹת
שְׁעָר... בִּינוּנִי
מִשְׁקָל... מְמַצֵּעַ
גְּבֵה... מְמַצֵּעַ
סְמָנִים מִיְחָדִים... אֵין
מְסַפֵּר אֲצַבְעוֹת... עֶשֶׂר
מְסַפֵּר בְּהוֹנוֹת... עֶשֶׂר
אֵינְטֵלִיגֵנְצִיָּה... מְמַצֵּעַ
לְמָה צְפִיתָם?
טְפָרִים?
נִיבִים מְגֻדָּלִים?
רִיר יָרֵק?
טְרוּף?

העמידה כנגד: להיות איש

ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש (משנה מסכת אבות ב, ה)

קריין 12

חי האישי

לְמוֹל פְּנֵי הָרֶעַ, לְמוֹל הָאֲכֻזְרִיּוֹת, הִרְצַח,
הַהֲשָׁמָדָה וּמַחִיקַת הָאָדָם,
בְּלֵב חֶסֶד הָאוֹנִים הַמְחַלְטִי,
הַתְּגַלּוּ דְרָכֵי עֲמִידָה וְהַתְּקוּמוֹת שְׂפֵהוּן
אֲנָשִׁים, נָשִׁים וַיְלָדִים,
בְּנֵי הָעָם הַיְהוּדִי וְחֲסִידֵי אַמּוֹת הָעוֹלָם,
שְׁמְרוּ עַל צַלְם הָאָדָם.

נזכור את אלה שבמעמקי התופת, בשעה של מחיקת האנושיות, התנגדו לרוע, עזרו לאדם במצוקה והעניקו לו מלחמם.

קריין 13

"אנחנו שהיינו במחנות ריכוז זוכרים את האנשים אשר היו עוברים בין צריף לצריף כדי לעודד את רוחם של אחרים, כדי לפרוס להם מפרוסת לחמם האחרונה. אולי הם היו מעטים, אך די בהם להוכיח כי אפשר ליטול מהאדם את הכל חוץ מדבר אחד, את האחרונה שבחרויות אנוש, לבחור את עמדתו במערכת נסיבות מסוימות, לבחור את דרכו."

(מתוך האדם מחפש משמעות מאת ויקטור פרנקל)

נזכור את היחידים שאחזו ברובה, התנגדו ונאבקו בצורך הנאצי, הסבו לו אבדות והצילו חיי יהודים.

קריין 14

מכתבו האחרון של מרדכי אנילביץ'

"עתה ברור לנו כי כל אשר אירע עולה על המשוער. בהתנגדותנו לגרמנים עשינו למעלה מכוחותינו. אך כוחותינו אוזלים והולכים. אנו עומדים על סף החידלון. היו ברוכים אתם מהחוק. אפשר ויקרה נס וביום מן הימים נתראה. ספק, ספק גדול. שאיפת חיי האחרונה נתמלאה. ההגנה העצמית היהודית הייתה לעובדה. ההתנגדות היהודית והנקמה הפכו למעשה. אשרי וטוב לי, שהייתי בין ראשוני הלוחמים היהודים בגטו. איה ההצלה?"

(מתוך מכתבו האחרון של מרדכי אנילביץ', 23 באפריל 1945)

מורדי גטו ורשה מובלים על ידי חיילים, מאי 1943.

נזכור את אלו שהתנגדו לרשע ושמרו על חירות פנימית ועל צלם אנוש.

קריין 15

הספר המאה אלף

"יום ראשון, 13 בחודש דצמבר 1942 היום הייתה בגטו חגיגה - הספר המושאל המאה אלף בספריית הגטו. באולם התיאטרון הייתה היום חגיגה. הלכנו מהלימודים. נישאו נאומים שונים, וגם הייתה תכנית אמנותית. הנואמים ניתחו את הקורא של הגטו. מאות אנשים קוראים בגטו. קריאת הספרים בגטו היא בשבילי התענוג הגדול ביותר. הספר קושר אותנו אל החופש, הספר קושר אותנו אל העולם. הספר המושאל המאה אלף הוא הישג גדול לגטו, והגטו רשאי להתגאות בכך..."

(מתוך יומנו של נער מוילנה מאת יצחק רודאשבסקי)

נזכור את חסידי אומות העולם, בני דתות ועמים שונים, שעמדו נגד גזרת ההשמדה והצילו יהודים.

כל הפציל נפש אחת כאלו הציל עולם ומלואו

קריין 21

יזכור לחסידי אומות עולם

יזכר עם ישראל את חסידי אומות העולם, אשר שמו נפשם בכפם למען אחינו ואחיותינו הנרדפים והמעונים בשנות השואה והיו ככוכבים מאירים באפלת הרשע הרוכצת. אלו שהשמיעו קול בעת דממה, שהציעו מקלט בעין סערת הרצח, את שסמכו נופלים והושיטו יד, מזון ולבוש, גברים ונשים, אנשי אדמה ויושבי עיר, פשוטי עם ורמי מעלה, אנשי אמונה ומצפון - יזכר עם ישראל את גדלת רוחם, גבורתם וטהר לבם, יצורו אלהים בצרור החיים את נשמותיהם, ויתקיים בהם ובנו הפתוב: "כעבור סופה ואין רשע, וצדיק יסוד עולם" (משלי י כה).

רני יגר, בנה של הרצלניה יגר (נלב), ילידת בולגריה. זהו ה"זכור" הראשון שנכתב לזכר חסידי אומות העולם.

המשתתפים יוסיפו נרות לחסידי אומות העולם

נזכור את שורדי השואה, את מי שביתם חרב ואת אלו שנעקרו מבתיהם ואף על פי כן צמחו מתוך החורבן ובנו חיים חדשים.

קריין 22

ובחרת בחיים

ואחרי... איך לקום?

האיש והאשה, הילד והנערה,

ניצולי שואה והמגורשים מביתם,

גבורי היומיום שפנו חיים מחדש -

הם צוו לנו את החיים.

נזכור את אלה שאהבו, צחקו, התפללו, שרו ונאבקו לחיות; בכך הם התנגדו לרצון להשפילם ולהפכם לאבק אדם.

קריין 16

מי האיש שישמר על צלמו גם כשהפכוהו אבק, אב ששלח את בתו לחיים, אם ששלחה את בנה, נכדה שניאבקה על חיי סבתה, ואדם שאחז ביד זר.

קריין 17

מי האשה והאיש שאחזו בנשק וכתבו את שורות החרות בדברי הימים, ומי האיש שקים תלמודו אסור בתפילין, מי האשה שחלקה תעודות מזופות, ומי שהגניב גבולות.

קריין 18

מי האיש שכתב וציר וספר וחלם, וצלם ותעד את עדות האדם, מי שצחק ומי שאהב, מי שכתבה מרשמים להשכיח הרעב, ומי שחלקו פרוסת לחם.

קריין 19

מי האיש שהרים את הנופל במסדר, ומי שסימה את מוסת העבדות של שכנתה מי שאמרו מלה של ערוד, ואלו שבשעת בין הערבים, בצל משרפות, היו עומדים לתפילה או שרים.

קריין 20

מי הילדים ששחקו וחלמו, וכתבו שיריהם בין גדרות, ומי לא משה ידו מידם, גם בלכתם אל מותם.

מי האיש, האשה, הילד והזקנה שקדשו צלם אדם.

מיכל גוברין, סופרת, במאית וחוקרת. ראש צוות כתיבת ההגדה ל"התכנסות ליום השואה". אביה היה איש העלייה השלישית. אמה של מיכל, רינה גוברין (רגה פזר-לאוב) שרדה את מחנות ההשמדה עם עשר נשים שהתארגנו כקבוצה ("העשיריה") על תמיכה הדדית במחנות פלשוב, אושוויץ וברגן-בלזן, וכן בצעדת המוות. כל עשר הנשים שרדו. רינה כשורדים רבים, זכרה את השואה כמאבק על צלם האדם.

וזכרת כי עבד היית

קריאה משותפת

לְאַחַר שְׁאֲמַרְנוּ קִינָה עַל הַשְּׂמֵד
וְהַחֲרָבָן
וְלְאַחַר שְׁסַפְרְנוּ עַל הַרַע
וְעַל הָעֲמִידָה כְּנֶגְדּוֹ
נִשְׂאָל עֵתָה: מָה נוּכַל לְלַמֵּד אֲנַחְנוּ,
כִּי אֵין וְעֵכָשׁוּ,
כִּי צֵד נִזְכֵּר בְּאַחֲרֵיטוֹת?

בית ספר לילדים משארית הפליטה, שאונשטיין, גרמניה, 1946.

פעילות שיח משותף

זכור: כיצד נזכור באחריות?
שמור: כיצד נהפוך את זכר מאורעות השואה לכח חיובי?

לפניכם שישה משפטים.

זכור: נבקש מכם לבחור משפט מעורר הזדהות ולחשוב עליו.

שמור: נבקש מכם לשאול את עצמכם/כִּי צֵד אֵין הֵייתִי יְכוּלָה/לְפַעוּל/ (או) מָה הֵייתִי לֹקַח/ת עַל עֲצֵמִי כְּאַתְגֵּר/מְשִׁימָה. נבקש משלושה משתתפים לשתף אותנו במחשבה

❖ אני זוכר/ת שהעם היהודי היה מפוזר, מפורד ונרדף וכיום עלינו לשמור עליו מאוחד.

❖ אני זוכר/ת שיהודי אירופה וצפון אפריקה נרדפו והעולם סגר את שעריו. כיום עלינו לסייע לכל עם וציבור שיש ניסיון להשמידו.

❖ אני זוכר/ת את העם היהודי חלש, מושפל ונרדף. כיום עלינו להיות חזקים ולשמור בעצמנו על עצמנו.

❖ אני זוכר/ת את התפרצויות הרוע בעולם. אני זוכר/ת חברה שבה רצח הוא מעשה הוגן. עלינו לשמור עצמנו מפני הרוע האורב לכל אחד מאתנו; מפני שנאת האחר ואפליית האחר.

❖ אני זוכר/ת את הלוחמים ואנשי ההצלה היהודית ואת הנאבקים כנגד מחיקת האדם בכל צורות ההתנגדות. זכרון זה מחייב אותנו להיאבק בהווה כנגד כל גילוי של מחיקת האדם.

❖ אני זוכר/ת את גבורתם של חסידי אומות העולם ולוקח על עצמי לסייע לנרדפים באשר הם.

שירה משותפת

הַלִּיכָה לְקִיסְרִיָּה / חנה סנש

אֵלֵי, אֵלֵי

שְׁלֵא יִגְמַר לְעוֹלָם

הַחֹל וְהַיָּם,

רְשָׁרוֹשׁ שֶׁל הַמַּיִם,

בְּרַק הַשָּׁמַיִם,

תְּפִלַּת הָאָדָם.

הורדת מעפילים מהאונייה "האומות המאוחדות" בחוף נהריה. ינואר, 1948

מעפילים על סיפון האנייה "חביבה רייק", 1946.

ירשום פליטים במחנה הפליטים "פורט אונטריו", אוסווגו, ניו יורק. 1944.

נוֹשֵׁיט יָד לְיוֹשְׁבֵיִם לְצַדְנוּ

אוּ נְבִיט זֶה בְּזָה, וְנָקוּם.

תְּמָה הַתְּכַנְסוֹת

יוֹם הַשׁוֹאָה וְהָאָדָם.

האחריות לזכור לזכור באחריות

ה"התכנסות" ליום השואה היא מעגל זיכרון חווייתי ואישי שעורכים משתתפים פעילים. רבוי הקולות של נספים וניצולים מעדות ומהשקפות שונות פרוש על פי כל אחד מדפיה של ה"התכנסות", אליהם מצרפים המשתתפים את קולם, את זיכרונותיהם ואת מחשבותיהם כביטוי רב פנים של שותפות גורל ואחריות. הזיכרון איננו דבר שאצור בספרים. יסודו בתודעתם של בני אדם, איש ואשה על פי דרכם, דור-דור ועולמו. ה"התכנסות" היא הזמנה עבור כל אחד ואחת מאתנו לקחת חלק ביצירת הזיכרון החי.

ליצירת קשר - hitkansut@shi.org.il

לאתר 'התכנסות ליום השואה'-מכון שלום הרטמן

[/https://heb.hartman.org.il/hitkansut-media](https://heb.hartman.org.il/hitkansut-media)

זכויות יוצרים:

© כל הזכויות שמורות למכון הרטמן ולצוות יוצרי ההתכנסות
 © כל הזכויות על הטקסטים המצוטטים בהתכנסות שייכות למחברים, להוצאות הספרים ולאקו"ם © זכויות היוצרים על המבנה ועל הטקסטים המקוריים שבהתכנסות שמורות לצוות הכתיבה והעריכה

מחלקת הטקסים